

اسلام و تعلیم و تربیت

ویرایش دوم

ابراهیم امینی

بوستان کتاب
۱۳۸۴

بوستان کتب

اسلام و تعلیم و تربیت

• نویسنده: ابراهیم امینی

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی • نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۴

• شمارگان: ۲۰۰۰ • بها: ۴۴۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

✓ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائی)، ص پ ۹۱۷، تلفن: ۷۷۲۲۱۵۵-۷، نمابر: ۷۷۲۲۱۵۴

✓ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۷۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

تلفن پخش: ۷۷۲۲۲۲۶

✓ فروشگاه شماره ۲: تهران، خ فلسطین جنوبی، کوچه دوم (پشن)، تلفن: ۶۲۶۰۷۳۵

✓ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲

✓ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه کرمانی، گلستان کتاب، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰

پست الکترونیک: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آگار مؤسسه و آشنایی با آن در وب سایت:
<http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

○ ویراستار: ابوالفضل طریقه دار ○ کنترل و ویرایش: مسلم سلگی ○ استخراج فهرست ها: ولی قربانی ○ حروفنگار: رضا گریزانی و سید مهدی محسنی ○ اصلاحات حروفنگاری: امیرحسین علیمردانی و حسین ملاگلی ○ صفحه آرایی: احمد محمدی فرد و احمد مزتمن ○ نمونه خوانی: سید رضا هدایتی، سید امیرحسین حسینی، محمدحسین مظفری، ابوالحسن مسبینزاد، علی میری، ابراهیم غلامین، جلیل حبیبی، محمد جواد معطفوی و سید علی قائمی ○ نظارت و کنترل: عبدالهادی اشرفی ○ طراح جلد: یاسم الرسام ○ مسؤوّل تولید: حسین محمدی ○ کنترل فنی صفحه آرایی و ناشر

پی گیر چاپ: سید رضا محمدی

فهرست مطالب

۱۷	مقدمه
۲۳	تعلیم و تربیت
۲۳	تعریف تربیت
۲۷	تعریف تعلیم
۳۰	موضوع تعلیم و تربیت
۳۱	انسان موضوع تعلیم و تربیت
۳۱	حقیقت انسان
۳۲	انسان از دیدگاه فلسفه
۳۵	انسان از دیدگاه اسلام
۳۸	امتیازهای انسان در قرآن
۴۱	کمال شناسی
۴۲	فطرت توحید
۴۷	تفسیر فطرت

۵۱	نقاط ضعف انسان از دیدگاه قرآن
۵۲	۱. غفلت از خدا
۵۲	۲. مغرور و فخر کننده
۵۳	۳. ناسپاس
۵۳	۴. بخیل و بی قرار
۵۴	۵. ضعیف و ناتوان
۵۴	۶. طغیان‌گری در هنگام بی‌نیازی
۵۴	۷. عجول
۵۴	۸. جدال کننده
۵۵	۹. ستمکار و ناسپاس
۵۵	۱۰. نادانی
۵۵	۱۱. شیفته متاع دنیا
۵۶	۱۲. دستور به بدی
۵۶	جمع میان آیات
۵۹	انسان و آزادی
۶۳	انسان و مسئولیت‌پذیری
۶۷	مسئولیت‌های انسان
۶۸	مسئولیت انسان در برابر خدا
۶۹	مسئولیت انسان در برابر خودش
۷۱	مسئولیت انسان در برابر اجتماع
۷۲	مسئولیت در برابر خلق خدا
۷۳	مسئولیت در برابر مسلمین

۷۴	 مسئولیت در برابر مؤمنین
۷۶	 مسئولیت انسان در برابر خانواده
۷۶	 مسئولیت در برابر خویشان
۷۷	 مسئولیت در برابر همسایگان
۷۸	 مسئولیت در برابر پدر و مادر
۷۸	 مسئولیت در برابر فرزندان
۷۹	 مسئولیت انسان در برابر طبیعت
۸۳	 پرورش نفس انسانی
۸۶	 تمایلات حیوانی و ارزش های انسانی
۹۱	 تربیت و تأمین سعادت
۹۶	 ارزش ایمان
۹۸	 انسان و تمایلات حیوانی
۱۰۱	 اخلاق نیک و بد
۱۰۲	 اخلاق نیک
۱۰۲	 اخلاق بد
۱۰۴	 هدف تربیت
۱۰۸	 وراثت و تربیت
۱۰۸	 نقش وراثت در تربیت
۱۱۰	 ۱. تفاوت های ظاهری
۱۱۴	 ژن بارز و ژن مستور
۱۱۵	 اسلام و وراثت
۱۱۸	 ۲. تفاوت در هوش و حافظه

۱۲۱	نظریه اسلام
۱۲۱	سلامت یا بیماری های ارثی
۱۲۶	خلاصه مباحث
۱۳۰	۳. تفاوت های اخلاقی
۱۳۲	توجیه توارث اخلاقی
۱۳۵	دلیل مطلب
۱۳۸	نتیجه
۱۳۸	امکان تغییر اخلاقیات
۱۳۹	تفاوت در قابلیت
۱۴۳	دیدگاه اسلام
۱۴۶	مسئولان تربیت و وظایف سنگین آنها
۱۴۶	خانواده
۱۵۳	مدرسه
۱۵۶	صدا و سیما
۱۵۹	دانشمندان دین
۱۶۱	نویسندگان
۱۶۲	حکومت اسلامی
۱۶۴	عوامل مؤثر در تربیت و ضرورت هماهنگی بین آنها
۱۶۷	مراحل تربیت
۱۶۷	مرحله اول: تربیت قبل از ولادت
۱۶۷	انتخاب همسر
۱۶۹	دوران بارداری

۱۶۹	موضوع اول: آغاز بارداری
۱۷۲	حساسیت زمان بارداری و تغذیه مادر
۱۷۷	دیدگاه اسلام
۱۷۸	تأثیر غذای مادر در اخلاق فرزند
۱۸۰	برنامه غذایی بانوان باردار
۱۸۹	بارداری و استعمال مواد مخدر
۱۹۳	بیماری در هنگام بارداری
۱۹۶	تأثیر حالت‌های روانی مادر در جنین
۲۰۰	هوای سالم و استراحت
۲۰۳	زایمان
۲۱۰	مرحله دوم: بعد از ولادت و در اولین و دومین سال زندگی
۲۱۱	نقش تغذیه در تربیت
۲۱۲	نقش شیر مادر در تربیت
۲۱۵	اسلام و شیر مادر
۲۱۶	اسلام و تأثیر شیر
۲۱۸	تأثیر غذا در شیر
۲۲۰	برنامه شیر
۲۲۵	کافی نبودن شیر مادر
۲۲۶	ممنوعیت از شیر مادر
۲۲۷	کمک شیر
۲۲۸	از شیر گرفتن
۲۳۱	تربیت اخلاق و عواطف در سال اول و دوم زندگی

۲۳۳	آرامش نفس و خوش بینی به دیگران
۲۳۶	پرورش نظم و انضباط
۲۳۹	نظافت
۲۴۰	پرورش استقلال و اعتماد به نفس
۲۴۳	تبادل محبت
۲۴۶	پرورش اجتماعی شدن
۲۴۸	خشم
۲۵۱	ترس
۲۵۲	پرورش هوش
۲۵۵	تربیت های دینی
۲۵۹	مرحله سوم: تربیت از سال دوم به بعد
۲۵۹	(تربیت های جسمانی)
۲۵۹	تغذیه کودک
۲۶۰	نوع تغذیه
۲۶۱	مقدار غذا
۲۶۳	رعایت نظم در غذا
۲۶۴	کودک را در غذا خوردن لوس نکنید
۲۶۵	بهداشت و درمان کودک
۲۶۶	۱. نظافت
۲۶۸	۲. پیش گیری از بیماری ها
۲۶۹	۳. درمان
۲۷۱	مسئولیت پذیری

۲۷۹	تربیت حواس
۲۸۲	پرورش نطق
۲۸۵	تربیت غریزه جنسی
۲۸۹	پرورش جنبه‌های نفسانی و انسانی
۲۹۱	تربیت اخلاقی
۲۹۴	پرورش وظیفه شناسی
۲۹۵	تکالیف دینی
۲۹۹	ضرورت شناخت تربیت شونده
۲۹۹	شناخت فرد مورد تربیت
۳۰۰	تفاوت‌های فردی
۳۰۳	تفاوت‌های رشدی
۳۰۶	مراحل رشد
۳۰۷	مرحله اول
۳۰۸	مرحله دوم
۳۰۹	مرحله سوم
۳۱۳	فاصله بین مربی و کودک
۳۱۸	ضرورت تفاهم با کودک
۳۲۰	نقش ایمان در تربیت
۳۲۴	نقش عقل در تربیت
۳۲۵	موقعیت عقل در تعدیل غرایز
۳۲۸	علامت‌های عاقل
۳۳۴	دشمنان عقل

۳۳۶	 راه‌های تقویت عقل
۳۳۶	 ۱. به کار گرفتن عقل
۳۳۹	 ۲. تفکر
۳۴۱	 ۳. عاقبت اندیشی
۳۴۲	 ۴. مشورت
۳۴۴	 ۵. پذیرش حق
۳۴۵	 ۶. معاشرت با عقلا
۳۴۷	 ۷. کنجکاوی و سوال
۳۵۰	 غریزه جنسی
۳۵۰	 راه‌های جلوگیری از انحرافات جنسی
۳۵۱	 جلوگیری از تحریک زودرس غریزه جنسی
۳۶۱	 غریزه جنسی بعد از بلوغ
۳۶۶	 چشم چرانی
۳۶۹	 نقش حجاب در مصونیت از انحراف
۳۷۱	 نقش ازدواج به موقع در تربیت جنسی
۳۷۴	 موانع و راه حل‌ها
۳۷۴	 مانع اول: فقر و تهیدستی
۳۷۵	 مانع دوم: تحصیلات
۳۸۰	 نقش عادت در تربیت
۳۸۷	 مسئولیت مربی
۳۹۰	 اشکال
۳۹۱	 جواب

۳۹۲	روش الگویی
۳۹۳	غرینه تقلید
۳۹۴	انواع الگوها
۳۹۴	والدین
۳۹۷	معلم
۳۹۹	تزامم بین قول و عمل
۴۰۰	تعارض بین الگوها
۴۰۰	عنایت اسلام به الگوها
۴۰۴	وسایل تربیت
۴۰۴	داستان سرائی
۴۰۹	فیلم و تأثر
۴۱۳	دوستان خوب
۴۱۸	تشریح مصالح و مفاسد
۴۲۰	موعظه و نصیحت
۴۲۴	نقش امر به معروف و نهی از منکر
۴۲۹	نقش تشویق در تربیت
۴۳۵	نقش تنبیه در تربیت
۴۳۶	انواع تنبیه
۴۳۶	تنبیهات بدنی
۴۳۶	تنبیهات غیر بدنی
۴۳۷	دیدگاه موافقان
۴۴۱	دیدگاه مخالفان

۴۴۳	 سخن یکی از دانشمندان
۴۴۷	 دلیل مخالفین و نقد آن
۴۵۱	 تنبیه، وسیله درجه دوم
۴۵۳	 دیدگاه اسلام درباره تنبیه
۴۵۵	 اهداف تنبیه
۴۵۶	 هدف اول
۴۵۷	 هدف دوم
۴۵۸	 هدف سوم
۴۵۹	 نظر اسلام در مورد تنبیه بدنی کودکان
۴۶۲	 تنبیه بدنی در غیر موارد حدود
۴۶۴	 زیان‌های تنبیه‌های بدنی
۴۶۵	 تذکراتی چند در مورد تنبیه
۴۶۹	 تنبیه‌های غیر بدنی
۴۷۱	 تذکرات پایانی
۴۷۵	 نقش تکریم، عفو و احسان در تربیت
۴۷۵	 روش تکریم
۴۷۷	 اسلام و تکریم کودک
۴۸۰	 وسایل تکریم
۴۸۳	 تذکر
۴۸۴	 روش عفو
۴۸۶	 روش احسان
۴۹۱	 نقش محبت در تربیت
۴۹۶	 اظهار محبت

۴۹۷		محبت واقعی
۴۹۸		محبت بی جا
۵۰۰		زیان‌های افراط در محبت
۵۰۴		نقش بازی در تربیت
۵۰۶		نظارت اولیا و مربیان بر بازی
۵۰۹		محدودیت زمان بازی
۵۱۱		انواع بازی‌ها و اهداف آن‌ها
۵۱۱		سرگرمی یا پرورش استعداد
۵۱۱		انواع بازی‌ها
۵۱۱		۱. بازی‌های ورزشی
۵۱۱		۲. بازی‌های فکری
۵۱۲		۳. بازی‌های اجتماعی
۵۱۳		۴. بازی‌های حرفه‌ای و فنی
۵۱۴		۵. بازی‌های خیالی
۵۱۵		۶. بازی‌های رقابتی و انواع آن
۵۱۸		اسباب بازی‌ها و انواع آن
۵۲۳		فهرست‌ها
۵۲۵		آیات
۵۳۳		روایات
۵۵۱		اسامی معصومان علیهم‌السلام
۵۵۳		اشخاص
۵۵۶		مکان‌ها
۵۵۸		کتابنامه

مقدمه

مهم‌ترین هدف رسالت پیامبران، به ویژه پیامبر گرامی اسلام ﷺ تعلیم و تربیت انسان‌ها بوده است. در قرآن کریم می‌فرماید: همانا که خدا بر مؤمنان منت نهاد که رسولی از خودشان را فرستاد تا آیات خدا را برایشان بخواند و نفوس آنان را از آلودگی‌ها پاک سازد و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد.^۱

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان، تربیت پذیری است که از آغاز پیدایش شروع شده و در طول تاریخ ادامه داشته و خواهد داشت. تعلیم و تربیت یک نشو و نما می‌مدوام انسانی است که نسل بزرگ‌تر حاصل آموخته‌ها و تجربه‌های خود و گذشتگان را به نسل کوچک‌تر منتقل می‌سازد. ترقی و تکامل و تمدن انسان‌ها در ابعاد مختلف، معلول همین تعلیم و تربیت عمومی است.

تعلیم و تربیت تا سالیان دراز یک حرفه نبود و مسئولان خاصی نداشت، بلکه پدران و مادران و بزرگان قبیله این وظیفه مهم را انجام می‌دادند. با ازدیاد نسل انسانی و توسعه علوم و فنون مسئله تعلیم و تربیت پیچیده‌تر و دشوارتر شد، به گونه‌ای که مشکلات آن،

۱. آل عمران (۳) آیه ۱۶۴: ﴿وَلَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾.

بدون برنامه‌ریزی و کار دقیق کارشناسی امکان نداشت.

پیرو آن، گروهی از دانشمندان بر آن شدند تا اوقات خود را در مسائل و مشکلات تعلیم و تربیت صرف کنند و به تحقیق و پژوهش بپردازند. و نتیجه‌های تحقیقات خود را به صورت شفاهی یا تألیف کتاب در اختیار اولیا و مربیان قرار دهند. کارشناسانی به وجود آمدند و هزاران کتاب نوشته شد و تعلیم و تربیت به صورت یک دانش و حرفه درآمد.

طبعاً در میان دانشمندان این فن، در موضوعات و شیوه‌های تربیتی، اختلاف نظرهایی پیدا شد و مکتب‌های مختلف تربیتی به وجود آمد. ما در این فرصت کوتاه نمی‌توانیم به نقد و بررسی آن مکتب‌ها بپردازیم، اما به صورت کوتاه عرض می‌کنم که همه این مکتب‌ها در این جهت اشتراک دارند که جنبه مهم انسانیت را نادیده گرفته و او را جز حیوانی تکامل یافته نمی‌دانند که با مرگ نابود خواهد شد. در آفرینش او هدفی جز لذت جویی و ادامه زندگی دنیوی چیزی وجود ندارد. با چنین دیدگاهی، برای تعلیم و تربیت او برنامه‌ریزی می‌کنند.

اسلام نیز در تعلیم و تربیت انسان‌ها مکتب خاصی دارد که از نوع جهان بینی و انسان‌شناسی او سرچشمه می‌گیرد. مکتب تربیتی اسلام بر اصول و مبانی زیر که با براهین قطعی به اثبات رسیده استوار گشته است:

۱. جهان آفریدگاری دارد که آن را آفریده و اداره می‌کند.
۲. انسانیت انسان در جسم عنصری و نامی و نفس حیوانی و غرائز و احساسات آن خلاصه نمی‌شود. بلکه علاوه بر آن‌ها دارای روحی مجرد و ملکوتی است که با مردن نابود نمی‌شود، بلکه از این جهان به جهان آخرت انتقال می‌یابد.
۳. آفرینش انسان بی‌هدف و لغو نیست. بدین هدف آفریده شده تا با علم و عمل صالح و اخلاق نیک روح انسانی خود را پرورش و تکامل دهد و برای زندگی خوب و نورانی جهان پس از مرگ آماده سازد.

۴. برای انسان‌ها جهان دیگری مقرر شده تا افراد صالح و نیکوکار به پاداش نیک برسند و تبه‌کاران کیفر ببینند.

۵. انسان در همین جهان دو زندگی دارد: یکی زندگی دنیوی که مربوط به جسم و نفس حیوانی اوست، دیگری زندگی باطنی که مربوط به روح انسانی اوست، انسان در همین جهان در باطن ذات خود یا به سوی کمال و جمال و نورانیت مطلق سیر و صعود می‌کند، یا به سوی حیوانیت و ظلمات تنزل می‌نماید. این دو نوع زندگی از نوع عقاید، اخلاق و کردار انسان‌ها سرچشمه می‌گیرند.

بنابراین، در مکتب تربیتی اسلام جنبه‌های مختلف جسمانی، نفسانی و روحانی انسان و حیات دنیوی و باطنی نیز مورد عنایت قرار می‌گیرند.

ناگفته نماند که اصول مکتب تربیتی اسلام روشن است؛ ولی شیوه‌ها و روش‌های تربیتی به طور تفصیل، بدان گونه که در کتاب‌های تعلیم و تربیت آمده بیان نشده است. البته در قرآن و احادیث به برخی شیوه‌ها اشاره شده است. مانند گفت و گو و استدلال. پند و نصیحت، بحث و جدال، نشان دادن الگو، نرمش و مدارا، تشویق، تنبیه، احسان در برابر بدرفتاری، بخشش و گذشت، احترام، محبت، ولی این مقدار در حل مشکلات پیچیده و دشوار تربیتی کافی به نظر نمی‌رسد. در این باره ناچاریم از کتاب‌های تربیتی که حاصل تجربه‌ها و پژوهش‌های کارشناسان است استفاده کنیم، ولی باید همواره به چند نکته مهم توجه داشته باشیم:

۱. نویسندگان و کارشناسان علوم تربیتی تنها به بعد جسمانی و حیوانی تربیت شونده‌ها نظر دارند و غالباً از بعد انسانی و آثار و لوازم آن غفلت دارند. باید مراقب باشیم رهنمودهای آنان به جنبه انسانی و حیات باطنی آنان لطمه‌ای وارد نسازد.

۲. دانشمندان علوم تربیتی به همه چیز حتی اخلاق از دید زندگی دنیوی می‌نگرند و از تأثیرات نفسانی آن‌ها غفلت دارند، باید مراقب باشیم تربیت شونده‌ها به

مادی‌نگری صرف کشیده نشوند.

۳. این دانشمندان در پرورش انسان تنها به عمل می‌نگرند و از عقیده و نیت غفلت دارند و این یک اشتباه است. کوتاه سخن این که آراء تربیتی این دانشمندان قابل استفاده است و نمی‌توان یک سره آن‌ها را مردود شمرد، ولی نه در همه جا و برای همه کس، بلکه بهره‌گیری از آن‌ها نیاز به یک نوع کارشناسی اسلامی دارد تا آن‌ها را با ضوابط و معیارهای اسلامی بسنجد و اصلاح و تکمیل کند.

در پایان تذکر این نکته را لازم می‌دانم: در کتاب‌های حدیث احادیثی دیده می‌شود که به برخی از شیوه‌های تربیتی سفارش می‌کند، ولی نمی‌توان به طور مطلق، در همه جا نسبت به هر کس معتبر و قابل عمل دانست؛ زیرا برخی از آن‌ها ضعیف هستند و حجیت شرعی ندارند و نمی‌توان به طور قطع آن‌ها را به اسلام نسبت داد. اگر هم از لحاظ سند صحیح باشند باز هم نمی‌توان آن‌ها را در همه جا و نسبت به هر مورد معتبر و قابل عمل دانست. بهره‌گیری از احادیث تربیتی نیز نیاز به کارشناسی تربیتی اسلامی دارد.

مثلاً اگر در حدیثی کتک زدن را به عنوان یک وسیله و شیوه تربیتی معرفی کرده نمی‌توان و نباید آن را کلی و در همه جا و برای هر کس مفید و قابل عمل دانست، زیرا در برخی موارد نه تنها مفید نخواهد بود، بلکه ممکن است نتیجه معکوس داشته باشد.

کتاب حاضر با توجه به جهان بینی و انسان‌شناسی ویژه اسلام و به منظور تحقق آرمان‌ها و اصول قطعی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و با بهره‌گیری فراوان از آرای دانشمندان علوم تربیتی و با استفاده از قرآن کریم و احادیث و سیره پیامبر و امامان معصوم، و گاهی با تجربه‌های شخصی خودم نوشته شده است. امید است که برای اولیا و مربیان در پرورش انسان‌هایی شایسته سودمند باشد.

یادآور می‌شوم که این کتاب در دیماه سال ۱۳۷۲ به وسیله انتشارات انجمن اولیا و مربیان در دو جلد چاپ و انتشار یافت. در سال‌های بعد نیز چندین مرتبه تجدید چاپ

شده است، ولی با توجه به این که به صورت محدودی انتشار می‌یافت از ناشر درخواست شد اجازه دهند به وسیله ناشر دیگر نیز چاپ و نشر شود تا بهتر و بیشتر مورد استفاده قرار گیرد. ناشر محترم به حسن نیت و سعه صدر این تقاضا را پذیرفتند. بدین وسیله از مسئولان مؤسسه مذکور تشکر می‌کنم. اکنون همان کتاب با ویراستاری دقیق، در یک جلد به وسیله مؤسسه بوستان کتاب قم چاپ و نشر می‌شود.

اردیبهشت ماه ۱۳۸۳

ابراهیم امینی